

El manuscrit més antic del *Pamphilus*, copiat a Barcelona?

Jesús Alturo i Perucho

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 18/7/1996

Abstract

Taking into account the extraordinary diffusion in all Europe of the «Pamphilus» and its great literary (and even linguistic) influence, it is surprising to verify the absence of manuscripts transmitting this work in Catalonia. But the fact that the «Pamphilus» was read is proved by several mentions in catalan inventories and, specially now, by the identification of a codex possibly produced at the scriptorium of the Barcelona cathedral circa 1200, which transforms it probably, on the other hand, in the oldest manuscript transmitting this work and confirms, indirectly, that the «Pamphilus» was probably composed at the beginning of the XIIIth century.

En totes les èpoques el camí millor per assegurar la màxima difusió d'un text ha estat la seva incorporació al sistema educatiu. Per reduïda que sigui la comunitat escolar, les obres triades per a la seva formació han estat, naturalment, les més abundantment copiades. Al capdavall, els llibres sempre van destinats a alfabetitzats o als que es preparen per accedir a la cultura escrita. I el *Pamphilus* fou precisament un poema didàctic presentat en forma de comèdia elegíaca que arribà a ésser inclòs entre el conjunt de textos escolars coneguts amb el nom de *Liber Catonianus*, que, com recorda E. Pellegrin, comprenia, de bell antuvi, «les textes suivants: Cato, Theodulus, Avianus : *Fabulae*, Maximianus : *Elegiae*, Claudianus: *De raptu Proserpinae*, Statius : *Achilleis*, quelquefois l'*Ilias latina*. Mais on substitue parfois à Maximianus le poème d'Ovide (el *Remedia amoris*), jugé moins nocif pour les enfants»¹. Amb tot, la majoria d'aquestes obres fou substituïda per altres al llarg dels segles XIII i XIV, i algunes d'aquestes noves recopilacions de textos escolars contenien el *Pamphilus*, tal com es pot veure en el ms. Viena 3114, copiat probablement a Leipzig el 1481².

1. PELLEGRIN, E. (1957). *Les «Remedia amoris» d'Ovide, texte scolaire médiéval*, «Bibliothèque de l'École des Chartes», 115, p. 172-179, i, ara també, dins *Bibliothèques retrouvées. Manuscrits, bibliothèques et bibliophiles du Moyen Age et de la Renaissance*. Paris (1990), p. 409-416, i, en concret, p. 410.
2. *Ibidem* p. 415.

Tanmateix, el *Pamphilus* no tingué la fortuna posterior d'integrar-se en els anomenats *auctores morales octo*, que, recordem-ho, eren els *Disticha Catonis*, el *Facetus*, la *Theoduli ecloga*, el *De contemptu mundi*, el *Floretus*, les *Alani parabola*, les *Aesopi fabulae* i el *Tobias*. El que no impedí que la seva difusió fos extraordinària, com ho proven els 59 còdexs conservats portadors del text complet —sense comptar-ne 26 de perduts—, les *flores* o *excerpta*, transmeses per altres 65 manuscrits, les edicions —30 d'elles incunables— i la influència literària exercida, i, fins i tot, la lingüística, car, com és ben sabut, del protagonista de la nostra comèdia deriva el terme anglès *pamphlet*, que després s'estendria cap a altres llengües³.

Per tot això sobta que cap exemplar d'aquesta obra no sigui present als catàlegs de manuscrits de les nostres biblioteques i arxius, i fins i tot tingui una mínima representació en l'àmbit més ampli peninsular, amb sols quatre còdexs, segons el catàleg de L. Rubio⁴, a qui es deu, per cert, una bona edició i una excel·lent traducció castellana del poema fetes en col·laboració amb T. González Rolán⁵. Són aquests: el ms. 102-11 de la Biblioteca del Cabildo de Toledo (que havia pertangut al cardenal Zeleada), del segle XIII, segons se'ns diu, i, per tant, un dels més antics testimonis⁶; el ms. 150 del Archivo de la Catedral de Còrdova, còdex miscel·lani del segle XIII-XIV, que contenia, amb la nostra comèdia, també *Isop*, *Facetus*, *Geta* i *Tobias*; el ms. 4245 de la Biblioteca Nacional de Madrid, del segle XV, amb la transcripció d'altres textos escolars, com el *Facetus* o el *De doctrina mense*, i, finalment, el ms. 43 del Archivo Capitular de Burgo de Osma, datat el 1454 i acompanyat, també, de les *Faules* d'*Isop*, el *Facetus* i el *De moribus mensae*.

Però que el *Pamphilus* circulà per les terres peninsulars més del que no permet de deduir tan escassa representació manuscrita, ho demostra també la influència literària exercida, en forma de paròdia o d'imitació. D'aquest aspecte n'han parlat tots els estudiosos que han tractat d'aquesta comèdia; des d'E. Evesque, en la introducció a la seva edició i traducció⁷, fins a W. Blumenthal, que s'ha ocupat especialment de l'estil, les fonts i la influència del Pànfil⁸. I tots, naturalment, han assenyalat principalment el *Libro del buen amor*, de l'Arcipreste de Hita, i la *Celestina*, de Fernando de Rojas, com els exemples més singulars d'aquesta influència.

3. Vegu COROMINES, J. (1982). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. III, Barcelona, s. v. *fito*-, p. 1033.
4. *Catálogo de los manuscritos clásicos latinos existentes en España*. Universitat Complutense de Madrid (1984), p. 42-43, 51-57, 317, 540-541.
5. *Pamphilus, de amore*. Texto, introducción, traducción, aparato crítico y notas de RUBIO, L. y GONZÁLEZ ROLÁN, T. Barcelona (1977).
6. Per aquest motiu fou triat com a manuscrit base per a l'edició d'A.K. BATE, *Pamphilus*, dins *Three Latin Comedies*, Toronto (1976), p. 62-89 i 94-96. Anteriorment també havia servit de base per a l'edició d'A. BONILLA Y SAN MARTIN, *Una comedia latina de la Edad Media (El Liber Pamphili) (Reproducción de un manuscrito inédito, y versión castellana)*, «Boletín de la Real Academia de la Historia», 70 (1917), p. 395-467.
7. Dins *La «comédie» latine en France au xiiie siècle*, textos publiés sous la direction et avec une introduction de COHEN, G., t. II, París (1931), p. 192.
8. *Untersuchungen zur Komödie «Pamphilus»*, «Mitellateinisches Jahrbuch», 11 (1975), p. 224-311. Complementat pel darrer editor de la comèdia, PITTALUGA, S., *Comédie latine del XII e XIII secolo*, Universitat de Gènova (1980), p. 11-137, i, en particular, p. 41-44.

Però, per a la història literària i cultural de Catalunya, ens interessa més de ressaltar la citació que fa del *Pamphilus* el trobador Guiraut de Calanson en el seu cèlebre sirventès-ensenhamen *Fadet juglar*, quan diu:

De Panfili
De Virgili
*Con de la conca saup cobrir*⁹.

El que demostra que a la zona pirinenca, ja a la darrerria del segle XII, que és quan sembla que cal situar la composició trobadoresca, car va adreçada al *jove rei d'Arago*, identificable amb Pere el Gran, era ben coneguda la nostra comèdia.

Malgrat l'absència total de còdexs d'origen català coneguts transmissors del *Pamphilus*, no és lògic de pensar, per tant, que una obra de tanta difusió i influència medieval no tingués acollida al nostre país. Que l'obra hi circulà, en efecte, ho proven sense cap mena de dubte, en primer lloc, algunes referències documentals, com la de l'inventari de Guillem Benet de Serrat, publicat per P. Pujol i Tubau a partir d'un manual notarial de 1380, on es llegeix: «Al cofre han libres primo I flors sanctorum, I bulum del breviari de mors, I stories del Alexandri sume bermedina, I pamfill e I fenser, I libre de notables teologals, I libre de natures, lectura de actors e I breviari del bisbat durgel»¹⁰.

En l'inventari dels llibres relictos per Guillem Salvatella, notari de Barcelona, del 4 de febrer de 1432, s'hi constata també: «I quern de *Pamfilet*»¹¹, amb el característic diminutiu amb què de vegades es designava l'obra i que, com hem vist, donà origen al neologisme «pamflet».

I, encara, en l'inventari d'un altre notari, Antoni Urbà Massenet, del 28 de novembre de 1493, s'hi troba: «Item, lo Persi, sens coment, e *Panfil*, *De amore*, de ploma, en paper, descornat, ab posts truncats»¹².

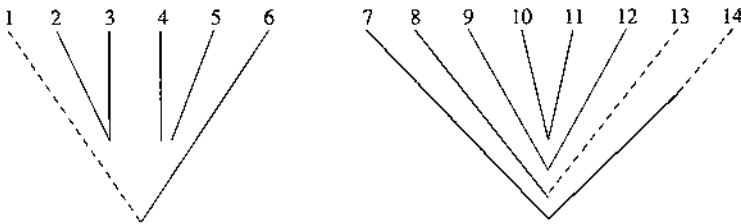
Ni tan sols no faltava aquest poema didàctic a la biblioteca de Benet XIII. Car en l'inventari dreçat el 1423, després de la seva mort, queda consignat: «unus liber modici valoris in parva forma et dolenti littera, in quo sunt Catonetus, Teodoletus, Maximianus et alii Ovidii, cum copertis de rubeo, et incipit *si bonus*, et finit *fidus amicus*»¹³. Els editors d'aquest inventari comenten al respecte: «L'inventaire Pa donne le contenu de ce recueil didactique qui comprend, outre les distiques du pseudo-Caton, l'*Ecgloga Theoduli* de Godescalcus Orbacensis. L'incipit de ce text *Etiopum terras iam fervida* explique qu'il apparaisse sous le nom de *liber Etiopi* dans

9. Edició de PIROT, F. (1972). *Recherches sur les connaissances littéraires des troubadours occitans et catalans des XIIe et XIIIe siècles*; «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XIV, p. 253-254.
10. «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», 6 (1911-1912), p. 469-478.
11. IGLESIAS, J.A. (1996). *Llibres i lectors a la Barcelona del segle xv*. Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral inèdita, doc. 144.
12. VEGETIUS HILLGARTH, J.N. *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II. París (1991), p. 563.
13. JULLIEN DE POMMEROL M.-H., MONFRIN, J. (1991). *La bibliothèque pontificale à Avignon et à Peñíscola pendant le grand schisme d'Occident et sa dispersion. Inventaires et concordances*, vol. I. Roma, p. 543.

Pa. Après les *Elegiae* de Maximianus figurent le *Liber Adriani* (pour *Aviani*), le *liber Pausili* (pour *Pamphili* vraisemblablement, le *Pamphilus* se rencontrant souvent dans les recueils de ce genre)¹⁴.

Aquestes referències certifiquen fefaentment la circulació de l'obra, però un còdex que acabo d'identificar prova, a més, l'origen català —i, molt probablement, barceloní— almenys d'una còpia, que té, a més, l'interès, com de seguida veurem, de constituir potser l'exemplar manuscrit més antic que es coneix d'aquest poema, car cal situar la transcripció en els primers anys del segle XIII i, potser encara, en els darrers del segle XII.

Però abans de considerar aquest tema, vegem les característiques codicogràfiques del nostre manuscrit: ms. 178 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona¹⁵. En pergami d'un gruix mitjà; en molt mal estat de conservació, amb nombroses taques de color morat provocades per elements micològics, que sovint impedeixen la bona lectura del text. La pàgina amida 170 x 95 mm; la caixa d'escriptura, emmarcada en vermell¹⁶, fa 135 x 65 mm, per bé que la primera lletra de cada vers queda fora d'aquest enquadrament i ocupa un espai de 5 mm. El ratllat, a punta seca, té una estructura 2v 2v, i s'ha marcat directament damunt el costat pèl dels folis 5v, 6r i 7v, segons la numeració dels folis actuals, car se n'han perdut dos del còdex original; hi ha algunes marques de punxat encara visibles. El marge superior és de 10 mm; l'inferior, de 25 mm; l'exterior, de 25 mm, i l'interior, de 5 mm. La composició del primer dels dos quaderns que constitueixen el còdex és força curiosa: és un ternió format per un bifoli extern (que actualment ha perdut el primer foli sense text), que inclou al seu interior els altres dos bifolis, però sense que aquests dos estiguin encabits l'un dins l'altre, sinó un al costat de l'altre; d'altra banda, cal assenyalar que el tercer bifoli es troba partit pel desgast en dos folis. El segon quadern, un quaternió, ha perdut el foli antepenúltim i presenta l'últim escapçat per dalt. Gràficament presenta aquesta composició:

14. *Ibidem*.

15. Forma part d'una petita col·lecció de fragments de manuscrits —per bé que, com el que ara ens ocupa, no tots són fragments, sinó còdexs petits—, que tinc en estudi gràcies a les moltes facilitats que m'han donat els arxivers Dr. A. Fàbrega i Dr. J. Baucells, a qui em plau de manifestar la meua gratitud. Alguns d'aquests fragments ja han estat estudiats, com *Un Seduli amb glosses de Remi d'Auxerre copiat a Barcelona a començos del segle X*, «Analecta Sacra Tarraconensia», 1996 (en premsa) o *Un Facetus en dístics copiat a Barcelona al segle XII-XIII*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», 1996 (en premsa). Sobre la importància cultural dels fragments de còdexs em permeto de recordar el meu treball *Els estudis sobre fragments i membra disiecta de còdexs a Catalunya. Breu estat de la qüestió*, «Revista Catalana de Teologia», XIII/2 (1988), p. 431-450.

16. Als folis 2v, 3r i 4v sols és marcat amb tinta el marge esquerre.

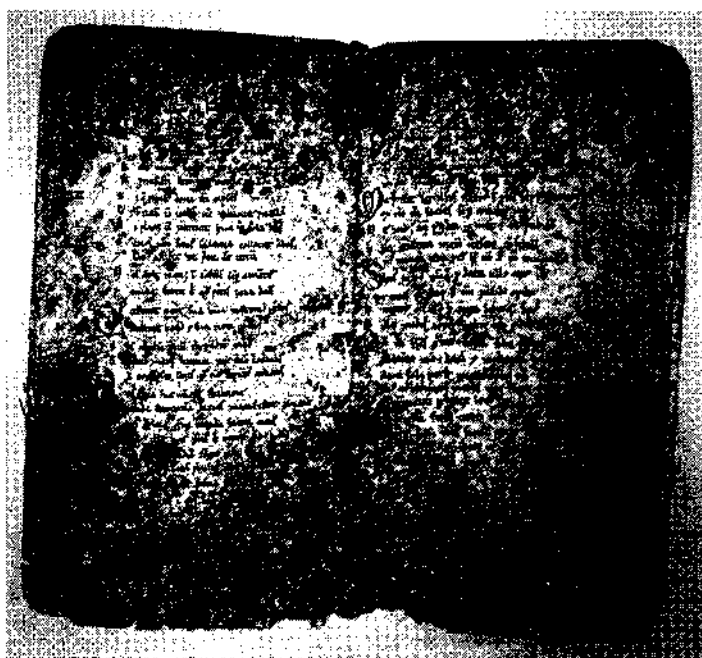
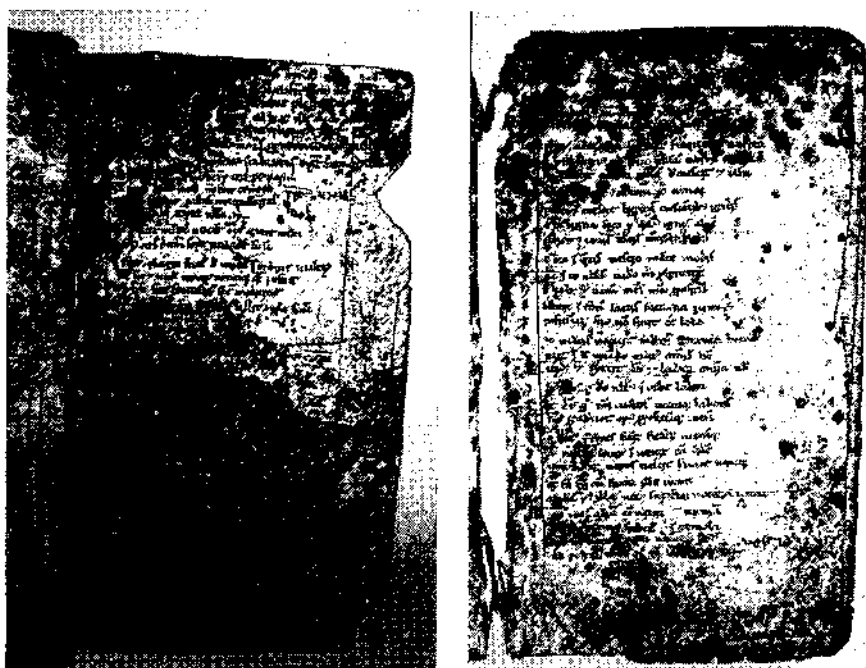

Figura 1. Ms. 178 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.

L'alçària de les lletres minúscules sols arriba a 1 mm i a 3 mm si tenen astes, altura idèntica, llavors, a la de les majúscules. Hi ha una caplletra principal en vermell, ornamentada amb motius zoomòrfics, que s'encabeixen dins un espai quadrat¹⁷, amb què comença l'obra, i unes altres de secundàries, també en vermell, que constitueixen un complement de la puntuació, perquè indiquen l'inici de les paraules de cada personatge; les caplletes, doncs, tenen una jerarquització segons la seva funció. Les majúscules, traçades amb la tinta ordinària, de color marrón fosc, són folrades de vermell. També és en vermell l'encapçalament de l'obra: <Inci>p(it) liber Panfilii. El marge inferior presenta unes línies verticals de caràcter decoratiu; són de tinta marrón resseguides de vermell en els folis 2v, 3r i 4v, i sols en marrón als folis 5v, 6rv, 7rv, 8rv, 9rv i 10r. L'escriptura del text fou deguda a una sola mà, però aquesta fou molt esmenada per altres mans coetànies i posteriors, tal com és propi de les obres escolars de gran difusió i ús. S'empra la minúscula postcarolina amb elements protogòtics, marcats, sobretot, per la tendència a convertir els traços rodons en angulosos. Feia d'enquadernació d'aquest llibret el retall d'un foli d'un *Liber orationum de festiuitatibus* hispànic, en escriptura visigòtica de començament del segle IX, probablement d'origen català i qui sap si de la mateixa Barcelona també, ara amb la signatura 187 (b) després d'haver estat identificat pel Dr. M.S. Gros i extret el 7 de març de 1977, segons nota autògrafa del Dr. J. Baucells. Tot apunta cap a una datació del còdex entorn de l'any 1200.

Aquesta primerenca còpia feta, sens dubte, per a l'escola catedralícia de Barcelona i potser sortida del seu mateix *scriptorium*¹⁸, constitueix, com en el cas d'un *Facetus* copiat a la nostra ciutat per Nadal Ponç pels mateixos anys¹⁹, un clar indicatiu que els nostres homes de lletres i, en particular, els canonges, un col·lectiu d'intel·lectuals molt remarcable²⁰, estaven al dia dels gustos literaris imperants, dominats pel que des de L. Traube es coneix com l'*aetas ovidiana*²¹, particularment florent als segles XII i XIII, i que, en el nostre cas, es manifesta en una comèdia que té per

17. Aquest enquadrament es constata també en les caplletes dels *Libri Antiquitatum* de la mateixa catedral de Barcelona. Vegeu, per exemple, el primer document transcrit en aquest cartoral, del qual dona reproducció MAS, J. *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. IX, *Rúbrica dels Libri antiquitatum de la Seu de Barcelona*, Primera part, Barcelona (1914), p. XVI; o el document primer del segon volum del mateix cartulari, reproduït ibídem, vol. XII, Quarta i última part, Barcelona (1915), p. 6. I, encara, de la mateixa catedral, el manuscrit 8, en el seu fol. 53, tal com es veu en BOHIGAS, P. *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña*. Período romànic, Barcelona (1960), p. 64. Ni cal dir com n'és de significativa aquesta tècnica per confirmar l'origen barceloní i catedralici del nostre còdex, per bé que també es trobi en altres manuscrits catalans de diferent origen immediat; vegeu, per exemple, la caplletra del fol. 409 de la Bíblia de Lleida reproduïda en BOHIGAS, P. p. 57.
18. Per al concepte d'*scriptorium* i les cauteles amb què cal interpretar-lo remeto al meu estudi *Les inventaires de livres en Catalogne du ixè au xiiè siècles*, ponència presentada al Col·loqui del Comitè Internacional de Paléographie Latine celebrat a Brussel·les i Maredsous el 1995 (en premsa).
19. Vegeu la nota 15.
20. Sobre el nivell cultural dels canonges resulta il·lustrativa la importància i la composició d'algunes de llurs biblioteques privades. Vegeu al respecte ALTURO, J. *Les inventaires de livres en Catalogne du ixè au xiiè siècles cit.*, i *L'ensenyament a Catalunya, del segle viii al xii* (en premsa).
21. *Vorlesungen und Abhandlungen*, vol. II, Munic (1911), p. 113.

model lingüístic, estilístic i mètric Ovidi, com molt adequadament ha assenyalat S. Pittaluga a propòsit del Pàmfil²².

I és que al segle XII-XIII l'escola de la catedral de Barcelona ja tenia una llarga tradició, perquè era força activa, almenys des del segle XI, quan apareix una seriació seguida de noms de canonges relacionats amb el món de l'ensenyament. Concretament l'any 1145, fins i tot se'ns documenta la localització i les característiques mínimes de l'escola catedralícia regentada pel mestre Martí Bartomeu. Era prop la seu, al costat del cementiri; s'hi entrava per un dels dos claustres i era una sala amb pòrtic i pati²³.

Òbviament, la meua proposta de datació ens porta d'immediat a la qüestió de la data de la composició, que, descartada la del segle X proposada per A. Baudouin²⁴, solia situar-se darrerament entre 1180-1200²⁵, fins que P. Dronke va enfocar més adequadament la problemàtica, a partir del testimoni de l'existència de l'obra per l'*accessus ad Pamphilum* trobat en el manuscrit muniquès Clm 19475, originari de l'abadia de Tegernsee i copiat per tres mans, la segona de les quals copià l'*accessus Pamphili* a la primera meitat del segle XIII, el que pressuposa que en aquest moment el *Pamphilus* era ja una obra consagrada i, per tant, havia d'haver estat composta uns quants anys abans. Amb aquest sòlid argument P. Dronke va poder concloure que «these considerations, taken together, make it difficult to envisage a date later than c. 1100 for the composition of *Pamphilus*»²⁶.

El nostre manuscrit no pot, per tant, sinó confirmar la hipòtesi d'una data de composició més avançada proposada per P. Dronke. Però al mateix temps introdueix un matís important, segons que crec, al mateix estudiós quan, sobre l'origen geogràfic de la composició, afirma que «our earliest testimonies all point in the same direction: towards south-west Germany, and in two cases out of the three, specifically to Tegernsee»²⁷. El testimoni del trobador Guiraut de Calanson i des d'ara el del manuscrit de Barcelona, el més antic de tots segons les datacions fins

22. Ovidio «*ethicus*» fra satira e parodia nella commedia latina medievale, dins *Aetates Ovidianae. Lettor di Ovidio dall' Antichità al Rinascimento*, a cura de GALLO, I. -NICASTRI, L. Nàpols (1995), on recorda que «già all'inizio del XII secolo il recupero di Ovidio avviene in chiave non solo letterario e linguistico, ma anche di una sia pur implicita *interpretatio moralis*...si verifica anche in alcune commedie elegiache». I afegeix: «nel *Pamphilus* non solo la lingua e lo stile, ma anche l'argomento è di derivazione ovidiana, tanto che la commedia può essere concepita come una sorta di riduzione scenica dell'*Ars amatoria*, o quantomeno un tentativo di applicare la precettistica erotica a un testo comico. La storia d'amore fra Panfilo e Galatea, la laida figura della vecchia ruffiana, la violenza cui Panfilo ricorre (con la compiaciuta complicità della vecchia) per possedere finalmente la fanciulla, sono tutti temi che in diversi modi l'autore desume da Ovidio», p. 217.

23. Per a tots aquests aspectes vegeu ALTURO, J. *L'ensenyament a Catalunya als segles VIII-XII* cit.

24. *Pamphile ou l'art d'être aimé*, Paris (1874), p. 24-26.

25. Així RUBIO, L.-GONZÁLEZ ROLÁN, T., op. cit., p. 24. Per a les diferents propostes de datació efectuades, vegeu la introducció de PITTALUGA, S. a la seva edició cit., p. 13-18 i, en concret, la nota 7.

26. *A Note on Pamphilus*, «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», XLII (1979), p. 226, i, ara també, republicat dins *Latin and Vernacular Poets of the Middle Ages*, (1991), II, amb algun petit complement en *Additions and corrections*, p. 3.

27. *Ibidem*, p. 230.

avui proposades²⁸, hauran de ser tinguts ben en compte a partir d'aquest moment, per bé que és cert, com afirma S. Pittaluga, que «se il problema dell'origine del *Pamphilus* rimane aperto, ciò è dovuto principalmente all'intensità degli scambi culturali, facilitati dallo sviluppo e dalla diffusione degli studi che caratterizzano l'Europa nel XII secolo»²⁹.

Dono a continuació les variants textuals³⁰ respecte a l'edició de F.G. Becker³¹, la més curosa en presentació de lliçons divergents. Cal ressaltar, així mateix, que el còdex de Barcelona (*Barc*) arriba fins al vers 688 perquè li manca un foli amb text, però presenta, contràriament, uns versos afegits, el que sembla comú a altres còdexs, segons ja indicà Evesque³². També aquests, en la mesura que han pogut ser llegits, els transcriu aquí en apèndix.

Variants textuals:

v. 3 et ferientis *Becker*, si serientis *Barc* v. 4 sinit *Becker*, siuit *Barc* v. 5 maiora *Becker*, grauiora a. m. corr. p. ras. et t. m. supra scr. magora *Barc* v. 6 spero, salutis opem nec medicina dabit *Becker*, a. m. corr. p. ras. *Barc* v. 7 ipse *Becker*, om. *Barc*; possum *Becker*, possim *Barc* v. 9 estque mee *Becker*, est per me *Barc* v. 11 opus est michi *Becker*, mi est opus *Barc* v. 15 sue *Becker*, suos *Barc* v. 16 et *Becker*, om. *Barc* v. 19 illis *Becker*, istis

28. És clar que hi cap la possibilitat que altres manuscrits datats del segle XIII —i que no he vist personalment— poden haver estat copiats també en els primers anys de la centúria —o, potser, abans i tot— i que la prudència dels estudiosos que abans de l'article de P. Dronke consideraven l'obra composta entre 1180-1200 els «obligués» a retardar paleogràficament la data de les còpies.

29. *Commedie latine del xii e xiii secolo* cit., p. 18.

30. No les simples variants ortogràfiques, que són: *transiescūt* (v. 41), *transisset* (v. 79), *deprehenditur* (v. 85), *oficio* (v. 88), *abitu* (v. 119), *proibet* (v. 138), *cognoscere* (v. 161), *nesciat* (v. 176), *sapientia* (v. 183), *peccata* (v. 193), *aud* (v. 202), *acutior* (v. 203), *prudētia* (v. 207), *patiar* (v. 239), *ancora* (v. 246), *coercent* (v. 253), *attenuatur* (v. 260), *assensu* (v. 288), *Galateam* (v. 289), *comoda* (v. 305), *emptus* (v. 316), *frustabor* (v. 317), *mitti* (v. 345), *resistit* (v. 346), *adquirit* (v. 348), *Pamphilus* (v. 357), *locuplex* (v. 361), *his* (v. 375 i v. 515), *istud* (v. 389), *thorum* (v. 402), *nequit* (v. 450), *tori* (v. 472), *imbribus* (v. 480), *sollercia* (v. 487 i v. 545), *retulit* (v. 495), *uelu* (oblit de t) (v. 587), *flama* (v. 589), *nefas* (v. 605), *pulcher* (v. 615), *hostia* (v. 651), *habibit* (v. 663), *suplex* (v. 679), respecte a *transiecūt* (v. 41), *transisset* (v. 79), *deprehenditur* (v. 85), *officio* (v. 88), *habitu* (v. 119), *prohibet* (v. 138), *cognoscere* (v. 161), *nesciat* (v. 176), *sapientia* (v. 183), *peccata* (v. 193), *aud* (v. 202), *acutior* (v. 203), *prudētia* (v. 207), *patiar* (v. 239), *anchora* (v. 246), *coercent* (v. 253), *attenuatur* (v. 260), *assensu* (v. 288), *Galatheam* (v. 289), *comoda* (v. 305), *emptus* (v. 316), *frustabor* (v. 317), *mitti* (v. 345), *resistit* (v. 346), *adquirit* (v. 348), *Pamphilus* (v. 357), *locuples* (v. 361), *his* (v. 375 i v. 515), *istud* (v. 389), *thorum* (v. 402), *nequit* (v. 450), *thori* (v. 472), *ymbribus* (v. 480), *sollercia* (v. 487 i v. 545), *retulit* (v. 495), *uelut* (v. 587), *flamma* (v. 589), *nephas* (v. 605), *pulcer* (v. 615), *ostia* (v. 651), *abibit* (v. 663), *supplex* (v. 679).

Assenyalen també dues dittografies que presenta el manuscrit de Barcelona: *multa* (v. 11) i *uite* (v. 637, per bé que la primera *uite* fou cancel·lada per una mà correctora), i que davant *pudorem*, del vers 618, també fou cancel·lada una c.

31. *Pamphilus. Prolegomena zum Pamphilus (de amore) und kritische Textausgabe*, Düsseldorf (1972).

32. Op. cit., p. 190, nota 1, diu: «Notons que les manuscrits FVL présentent une addition de vingt-quatre vers qu'on retrouve dans certaines éditions imprimés. Cette addition était vraisemblablement destinée à corser la scène de séduction et de viol que l'on estimait sans doute trop anodine. L'auteur de ces vers ajoutés après coup n'a pas su retrouver le ton du reste du poème».

Barc vv. 20-34 lectu impossibles Barc v. 35 foret Becker, faret Barc v. 40 omnibus aut Becker, post omnibus add. illa Barc sed a. m. cancell. v. 44 decrescitque Becker, dis-
cressitque Barc; usque Becker, usque Barc v. 45 hec Becker, hoc Barc v. 47 orta Becker,
est a. m. add. Barc v. 48 huic ideo Becker, hiis igitur Barc v. 50 dotes Becker, dotis
Barc; rogat Becker, rogant Barc v. 52 labore meo Becker, meo labore Barc v. 53 bubul-
ci Becker, bubula Barc v. 63 non Becker, nec Barc v. 64 clara meum lumina Becker,
lumina clara meum Barc; habent Becker, habet Barc v. 66 modis Becker, iocis Barc
v. 69 michi nam Becker, nam michi Barc; instat Becker, urget Barc v. 71 hec Becker,
hoc Barc v. 75 petes Becker, petis Barc v. 77 negabat Becker, -bat a. m. corr. Barc v. 84
leuatur onus Becker, leuatur honus a. m. corr. Barc v. 91 egenus Becker, lectu impos-
sibile Barc v. 103 necnon Becker, nec nisi Barc v. 105 taceas Becker, taceas a. m. corr.
ex timeas? Barc v. 108 ipsa Becker, illa Barc v. 110 mox Becker, iam Barc; ipsa
Becker, illa Barc v. 111 non Becker, nec Barc v. 112 negat Becker, uetat Barc v. 115
curta Becker, parua Barc, in marg. curta scr. a. m. v. 121 nescit Becker, lectu impossibile
Barc v. 128 tuam Becker, suam a. m. corr. Barc v. 129 pectore Becker, pectium a. m.
corr. Barc v. 130 uelle tuum Becker, [...]tum Barc v. 134 breui Becker, fuit breui Barc, in
marg. graui scr. a. m. v. 138 litigiosa loqui Becker, litigiosa loqui a. m. corr. Barc v. 139
spe Becker, spes Barc v. 140 times Becker, times a. m. corr. Barc v. 148 dolor
Becker, dolor a. m. corr. Barc v. 151 modo Becker, iam Barc v. 159 plura parauit Becker,
<pre>phata(?) Barc v. 162 inde Becker, ipse Barc v. 164 officiumque Becker, obse-
quiumque Barc v. 165 dictis et Becker, uisum set Barc v. 170 pluraque Becker, pluri-
ma Barc v. 176 dictaque Becker, dictuque Barc v. 186 placet Becker, placeat Barc v. 188
amor Becker, homo a. m. corr. ex amor Barc v. 194 hic Becker, sic Barc v. 196 dicere
pauca mee Becker, parua referte mee Barc v. 197 terre Becker, cuncta Barc v. 205 pos-
sis Becker, poscis Barc v. 206 quis Becker, quid Barc; quisue Becker, quisue a. m. corr.
ex quidue Barc v. 209 cancell. sed a. m. restituit in marg. Barc v. 210 deprecor Becker, te
precor Barc; ut liceat Becker, a. m. add. nos Barc v. 212 ipsa Becker, nam a. m. corr.
ex ipsa Barc; placet Becker, placet a. m. corr. ex placeat Barc; inde tibi Becker, inde tibi
a. m. add. Barc v. 213 loqui Becker, om. Barc; nec Becker, nec a. m. corr. ex uel Barc;
prohibebo Becker, non proibebō Barc v. 219 puellis Becker, puellis a. m. corr. ex uicis-
sim Barc v. 226 loquar plebe uidente tibi Becker, tibi plebe uidente loquar Barc; in marg.
add. a. m. tucius ergo loquar plebet uidente tibi Barc v. 235 bassia, tactus Becker, basia,
tactus a. m. corr. Barc v. 238 fallunt Becker, fallant Barc v. 243 loquamur Becker, loque-
mur Barc v. 248 diues redeo Becker, redeo diues Barc v. 249 hec Becker, hoc Barc v. 250
nec Becker, non Barc v. 252 uelud ipse sui Becker, memor illius a. m. corr. ex uelut ipse
sui Barc; ipsa Becker, ipsa a. m. corr. ex illa Barc v. 259 abusu Becker, et usu Barc v. 269
tamen illa Becker, fortuna Barc v. 283 uestigia uertam Becker, uestigia uertam a. m.
corr. Barc v. 284 meum Becker, meum a. m. corr. ex nostrum Barc v. 287 loquor Becker,
loquar Barc v. 301 nimis Becker, tum Barc; honesta Becker, honestus Barc v. 303 pelli-
cio Becker, pellicia Barc; uestes Becker, pelles Barc v. 312 carpat quisque uias et sibi
Becker, quisque uiam carpat sibi Barc v. 316 et Becker, om. Barc v. 318 prouideas
Becker, subuenias a. m. corr. Barc v. 320 dabo Becker, dabo tibi Barc vv. 324-325 om.
Barc v. 326 meus Becker, michi Barc v. 329 nostra Becker, cuncta a. m. corr. Barc v. 339
iuuentus Becker, iuuentus add. in marg. Barc v. 342 suscipit Becker, suscepit Barc v.
344 exsuperat Becker, superat Barc v. 345 et Becker, om. Barc v. 347 pubes probitatis
Becker, probitatis pubes Barc v. 353 en Becker, an Barc; iuxta Becker, iustam Barc;
Galatheam Becker, Galatea Barc v. 355 Galathea Becker, Galateam Barc v. 357
hac Becker; est a. m. corr. Barc v. 362 et Becker, om. Barc v. 370 mouet Becker, monet
Barc v. 383 casus transmisit Becker, transmisit casus Barc v. 387 michi Becker, tibi

Barc v. 388 michi Becker, sibi Barc; est Becker, hec Barc v. 391 esse Becker, ambo Barc v. 405 sit consensu Becker, sint concessum Barc v. 409 largis Becker, largius Barc v. 411 quantum Veneris Becker, Veneris quantum Barc; ille Becker, illa Barc v. 418 nec Becker, non Barc v. 426 sic Becker, bene Barc v. 429 hesito Becker, nescio Barc v. 437 temptamine Becker, multamine Barc v. 441 hominum Becker, homines Barc v. 444 mey a. m. add. post tibi Barc v. 447 istud Becker, illud Barc v. 454 suum Becker, sum Barc v. 455 mea Becker, quoque Barc v. 457 cernunt mea Becker, tetigerunt Barc v. 462 potiar Becker, paciari Barc v. 463 cur Becker, quid Barc v. 464 acquirit Becker, adquirat Barc v. 467 immanis Becker, inanis Barc v. 470 iuuabit Becker, iuuaret Barc v. 485 nobis faciet Becker, faciet nobis Barc v. 490 tristi Becker, nostro Barc v. 491 feroci Becker, ferocis Barc v. 493 coegit Becker, quo egit Barc v. 514 si Becker, si a. m. corr. ex dum Barc v. 521 properare labora Becker, properato laborem Barc v. 524 res Becker, spes Barc v. 532 nostra Becker, uestra Barc v. 550 potest nec Becker, nequid et Barc v. 551 michi rerum Becker, rerum michi Barc v. 559 ille Becker, iste Barc; laborat Becker, lacrimat a. m. corr. ex laborat Barc v. 560 semina Becker, premia Barc v. 561 arene Becker, arenis Barc v. 569 sepe Becker, certe Barc v. 574 nunc michi uim Becker, et michi inde Barc v. 581 acres Becker, artes Barc v. 588 uos Becker, nos Barc v. 590 possit Becker, possit Barc v. 595 mecum mater Becker, mecum manet a. m. corr. ex mater mecum Barc v. 600 petit Becker, rogat Barc v. 604 te non Becker, non te Barc v. 607 caput Becker, nimis Barc v. 613 compesceret Becker, compescerat Barc v. 620 quem Becker, quam Barc v. 626 forcius Becker, fortior Barc v. 629 ut Becker, et Barc v. 637 temere Becker, tenere Barc; v. 645 complectere Becker, completere Barc v. 650 quolibet Becker, quislibet Barc v. 658 nempe Becker, namque Barc v. 660 atque redi Becker, atque redi a. m. corr. Barc v. 670 ne Becker, om. Barc v. 671 propero Becker, propere Barc v. 673 dic cito Becker, dicit Barc v. 676 mouent Becker, monent Barc vv. 681-682 et 683-684 trasponuntur Barc.

Apèndix amb els versos afegits:

digne[.] me[...] laudem promerans (?)
 cum (?) inter que [...] di [...] nascitur ingens
 cum turbantur penitus mortemque murantur
 [...]d[...] muros ualeant defendere duos
 <u>aluas claudunt seris set uilia condunt
 florentes (?) iuuenes florens sapia dicat
 florida discolori (?) corda decor micant
 [...]res senes annos augmentant artis
 [...] ne nec uacuos sinit abire die
 uolat hic saliente [...] uitatis honorem [...]
 [...]pedum gressu cordis et [...]